

Hermeneutika és tradíció

„Küldjön reád Zeusz atya minden áldást, még ha nem is kérnéd, és védjen meg téged minden rossztól, még ha imádkoznál is érte!” – idézi több alkalommal is Alfred Schütz Aron Gurwitschoz írott leveleiben Platón. Miért ragadták meg a szociálfenomenológust Platón szavai? Mekkora a relevanciája az ókori bölcs gondolatának korunk társadalomtudományára? Alább megkísérlem megvilágítani azt, hogy igen nagy.

Jóról és rosszról, vagyis világunk értékeiről beszélve ugyanis felmerül a kérdés: vajon mi segít hozzá minket ahhoz, hogy tudjuk, egyáltalán mi a jó és a rossz, mi a helyes és mi a helytelen életvitel. Platón sorai azt sugallják, e tudás forrása nem az individuum, hanem valami hozzá képest külsődleges. Valaha Zeusz atya rendelkezett azzal a tudással és azzal a perspektívával – hiszen az istenek istene volt –, mely képessé tette külső, univerzális nézőpontból megítélni mindennapi létünk partikularitásait. Mára azonban Zeusz és a többi Istenek levették óvó kezüket az emberek sorsának irányításáról. De ki vagy mi vehette át helyüket? Hol található és megtalálható-e egyáltalán az az univerzalitás, ami lehetővé teszi a partikularitás meghaladását? Társaival megoszthatja-e az ember az értékek átértékelésének feladatát, vagy magára maradt ezzel a teherrel? És hogyan viszonyulhatunk a tudás ezen formájához ebben a megváltozott (és folyamatosan változó) világban?

A tudásról fogok tehát beszélni alább – a tudásról mint az emberek értelemadó teljesítményének személyes eredményéről és mint embercsoportok kollektív és konstitutív teljesítményéről, mely meghatározza az egyén létét és jellemzi a csoport életét. Elemzemet a tudás horizontszerkezetének fenomenológiai vázlata indítja, melyet a hermeneutikai eljárás rövid vizsgálata követ. Végül a hermeneutika sajátos tárgyával, lehetséges eredményeivel és objektivitásának kérdésével fogok foglalkozni.

*

Az ember mindennapos érzékelő, értelmező, értékelő tevékenysége az őt körülvevő világ tárgyaira irányul. Ha fel kívánjuk tární valamely percepciónkban – vagy egyéb aktuunkban – adott izolált fenomén konkrét értelmét, szembesülünk a problémával, hogy nem vagyunk képesek valóban izoláltan kezelni azt. Bármely partikuláris dolog percepciójának analízise során ugyanis be kell ismernünk, hogy analízisünk során a dolog percepciója szintézisnek bizonyul. Az érzékelt dolog mindig más objektumok hálózatában, mintegy azok háttéréből kiemelkedve kerül elénk. Ez a háttér nem a dolgok passzív tömege, melyek hasonlóak volnának ahhoz, amelyre percepciónk aktuálisan ráirányul, hanem igencsak aktív módon befolyásolják az értelemadás folyamatát. Ez a háttér vagy hálózat többé-kevésbé explicit módon együtt értelmes azzal a fenoménnel, mely intenciónk aktuális tartalma. A szemünk előtt álló dolognak és háttérének közös jelentése mindig mellékjelentéseket von maga után. Olyan referenciák vannak jelen ebben a közös mezőben, melyek a tapasztalat potencionalitásaként bármikor bekerülhetnek a percepcióba. Ezek a referenciák bármikor aktualizálódhatnak és a percepció explicit témáivá válhatnak. Minden percepció további percepciók lehetőségeit hordozza, és minden megértés ezeknek a ráutaló kapcsolódásoknak a feltárásával mélyíthető el. A fenomenológia a dolog horizontjának nevezi ezt a hálózatot. (Landgrebe, 1940) A horizont tartalmazza a

percepcióban megjelenő dolog háttérét és környezetét, a hozzá hasonló közeli és távoli dolgokat, de tartalmazza ez a horizont azokat a tudáselemeket is, melyekre a dolog utal. Tartalmazza korábbi tapasztalatainkat a dologgal kapcsolatban, továbbá ismereteinket, melyeket direkt módon magunk szereztünk az ilyen és hasonló tárgyakkal való találkozásaink során, vagy amelyeket indirekt módon másoktól szereztünk be, mindazt, amit szüleink, tanáraink magyaráztak el nekünk az ilyen és hasonló dolgokról. Ez azt is jelenti, hogy a dolog horizontja időben is kiterjesztett: utalva ismereteink tására utal a múltra, és felkeltve elvárásainkat utal a jövőre.

A dolog horizontja – tehát világunknak az a része, melyre ráutaló kapcsolódásaival hivatkozik – mindig csak egy része a teljes világnak. De ez a rész nem szigorúan határolt: a fellelt utalások mentén mindenfelé megnagyobbítható, ami új aspektusok megjelenését teszi lehetővé.

Az egyén beleszületik ebbe a világba. Az ismeretek és tapasztalatok objektívalódott hálózata készen várja – a kultúra, a világkonceptió előre adott számára. Ez az előre adott jelleg itt azonban nem azt jelenti, hogy valami kész, befejezett, lezárt sajátos ontológiai státuszú létező nyomja rá bélyegét a mindennapi élet világára, sokkal inkább jelenti azt, hogy ami az egyén viszonyulása számára adva van, az pontosan olyan módon van, ahogyan annak megértését megtanulta valaki mástól. Az egyén a közösség kultúráját elsajátítva – megtanulva hagyományait, álláspontjait, megszerezve a közös világkonceptiót –

A tudatos lények által létrehozott társadalmi világban végbenemő emberi cselekvés csak a szubjektív jelentések interpretációjának útján érhető el. A szubjektív jelentés megértése azonban együtt jár a szubjektív jelentés kontextusfüggő voltának elismerésével, így a társadalmi interakciók kiemelkedő fontosságának felismerésével is.

---

ismeri meg a világot. Miután tanulmányozta korábbi generációk ismereteit és tudását, új ismereteket szerzett annak alapján, maga is részt vesz a világkonceptió fenntartásában, fejlesztésében, továbbadásában.

Ezek az elsajátított tartalmak a tudás olyan személyes mátrixába rendeződnek, melyek mindig az egyénre jellemzőek. Mindenki sajátos életúttal rendelkezve a tapasztalatok csak rá jellemző tására tesz szert, hiszen saját életének sajátos helyzetei szolgálnak ezek forrásául. Ezen felül, bár az előző generációk objektívalódott tudása mindenki számára azonos módon adott, mindenki másként ta-

lálkodik ezzel a tudással. Sajátos családi helyzete, iskolái és tanárai, személyes érdeklődése és motiváltsága mind befolyásolják, hogy sajátos mindennapi, „kéznél lévő” tudásmátrixának milyen egyéni jellegzetességei lesznek. (1)

Partikuláris aktusaink során – legyenek azok perceptuálisak, értékelők, jelentésadók stb. – így mindig saját világunkban helyezük el intenciónk tárgyát. Saját világunk szolgáltatja a lehetséges összefüggéseket, a háttérét, melynek alapján érzékeljük, megértjük, értékeljük az előttünk levő dolgokat. Az a struktúra, melyet világgént megélünk, ismereteinknek és tapasztalatainknak, hiedelmeinknek és vélekedéseinknek rendszere. Olyan totális horizont, mely minden partikuláris tételezést magába foglal és az értelmezést elősegítő kapcsolatok rendszerével lát el.

De az életvilág nem pusztán az egyén világa: adott közösség által konstituált intersubjektív világ. Más emberek által is érzékelt és interpretált, akiket sokrétű tapasztalat köt össze. Elődeiktől szervezett világgént örökölték, melyet a megelőző generációk objektívációi tesznek strukturálttá.

A mindennapi élet természetesen nemcsak interakcióink színtere, hanem színtere és tárgya minden egyéb akciónak is. Hatunk rá, igyekszünk megváltoztatni, hogy megvalósítsuk céljainkat. A mindennapi életben aktusainkat pragmatikus mozzanat kormányozza. A mindennapi élet embere érdekelt aktusai eredményében, abban, hogy a gyakorlat

próbáját kiállják. Azt is mondhatnánk, az aktusok önmagukban nem értelmeseek, csak mint elvárások és tervek mozzanatai, melyek korábbi tapasztalatokra és meglévő tudásra vonatkoznak, s amelyek lehetővé teszik beteljesedési esélyeinek józan felbecslését is. (Érdekes kérdés, mit várok el adott szituációban, de még érdekesebb, miért éppen azt várom el mint lehetséges kedvező vagy kedvezőtlen kimenetelt – fogalmazza meg Alfred Schütz a szociálfenomenológia egyik alapproblémáját.) A mindennapi élet emberének helyzetelemzései, döntései, célkitűzései, vagyis értelmes aktusai mind a kéznél lévő korábbi tapasztalatok tására referálnak, a relevanciák és referenciasémák rendszerére, melyek a természetes attitűd emberét a mindennapi életben irányítják. A jelentés tehát interpretáció eredménye – az elmúlt tapasztalatok alapján született reflexió a jelen helyzetre. Az aktusok csak így: retrospektíve, elmúlt tapasztalatok összefüggéseibe helyezve válnak értelmessé. (Schütz, 1945)

Az interpretáció alapjául szolgáló referenciasémák megkérdőjelezhetetlenül működtek a mindennapi társadalmi cselekvést, mindaddig, amíg az általuk meghatározott cselekedetek beteljesítik az elvárásokat. Csak a várakozásoknak ellentmondó, szokatlan vagy gyökeresen új tapasztalat motivációjának hatására ébred kétely a meglévő tudással szemben. Amíg azonban nem szembesül a mindennapi gyakorlat ilyen kihívásaival, addig az adott csoportra jellemző tradíció folyamatosan kialakítja a csoport világát, mely azonban nem merev rendszer, nem beavatkozásoktól mentesként adott, hanem konstituáloknak beavatkozásai által folyamatosan alakított. Ezért következhet be a világ differenciálódása.

A differenciálódás ugyanis az eltérő tapasztalatok, hajlamok, lehetőségek közötti különbségek mentén kialakuló tradíciókülönbségek következménye. Az eltérő kihívások, problémák által kialakuló intézmények eltérő társadalmi tudást, az pedig a csoport tagjainak megkülönböztető tudásformáját alakítja ki. Ezen a sajátos múlton kívül a saját világról megalkotott történet is a tradíció részeként jelenik meg. Így a tradíció a közösségre jellemző ismertség-struktúráként is ábrázolható, mely leírja azokat a dolgokat, melyek a közösség tagjai számára ismertek-ismerősek – melyek ismertségéből eredően az elvárások ismételt beteljesedésében a csoport tagjai rendre bizakodnak (2) –, és azokat legitimációs narratívák mentén elrendezi.

Ez a kialakuló differencia határozza meg a közös kultúrában együtt élő közösség különbözőségét, a másoktól való különbözőség tudatát, vagyis ez a differencia az alapja a világkonceptiók differenciálódásának. A különbözőség nem pusztán annak különbözőségét jelenti, amit az adott társadalmat alkotó emberek gondolnak, hanem annak különbözőségét, ami adott társadalmi tudás alapján egyáltalán gondolható. A világkonceptiók és társadalmi tudásminták (kultúrák) ezen redukálhatatlanul differenciált pluralizmusának felismerése a posztmodernitásnak nevezett jelenség. Ennek figyelembevételével kell folytatnunk hermeneutika, tudás és társadalom aktuális problémáinak vizsgálatát.

*

A hermeneutika elé *Hans-Georg Gadamer* által kitűzött cél a jelentéseket hordozó idegen (vagy elidegenített (3)) tradíció megszólaltatása, megértése egy számunkra már eleve ismerősen adott tradíció horizontjából. Így a hermeneutika a már megértett jelentések tudatában végbemenő jelentés-értelmezésként is felfogható. „Magát a megértést nem annyira a szubjektivitás cselekedetként, hanem egy hagyománytörténetbe való bekerülésként kell elgondolni, melyben múlt és jelen szüntelenül közvetítődik.” (Gadamer, 1984) Nagyon fontos azt megállapítanunk, hogy Gadamer maga sem csupán az írott (vagy beszélt) szöveg értelmezésére tartja alkalmasnak a hermeneutikát. Konceptiója szerint ennél szélesebb területen alkalmazható a módszer – mivel minden emberi alkotás „jelentéssel” átitatott, a hermeneutika előtt ezen jelentések kibontása áll.

Mindennapi életünkben mindannyian rendelkezünk bizonyos előzetes – és többnyire léggé inexplicit – megértéssel világunk lényegéről. Mint láttuk, ez a tudás biztosítja a

horizontot, melyen belül hozzá tudunk férni világunk különféle tárgyaihoz. De saját világunk ismerete egyben annak a horizontját is megteremti, hogy képesek legyünk mások hasonló világához megértően közeledni, olyan idegen világokhoz, melyek a sajátunktól strukturálisan különböznek.

A husserli „horizont”-fogalom jól érzékelteti azt, hogy a tradíciók által meghatározott egyes életvilágok nem monadologikusan zártak. Tartalmazzák a mindennapi praxisra vonatkozó szabályok alkalmazásának feltételeit, ugyanakkor azonban nyitottak és eltolódásra képesek – asszimiláló erővel bírnak és tartalmazzák interpretációjuk lehetőség-feltételeit is. A horizont elvileg nyitott az idegenre – arra, ami eleinte érthetetlen. Ezért alkalmazhatja Gadamer a megértés jellemzésére a horizont-összeolvadás képét, és ezért állíthatja azt, hogy a hermeneutikai megértés mindig új értelmezést eredményez, az értelmező által hozott és az értelmezendő tradíció közvetítése valami új létrejöttét teszi lehetővé.

Az idegen világokkal való találkozás ténye arra a felismerésre ébreszt bennünket, hogy világkoncepciónk nem az egyetlen, hogy több, sőt megszámlálhatatlanul sok strukturális variáció képzelhető el. Ezek a világkoncepciók egyenértékűek, bár van közöttük olyan, amelyik úgy tartja, ő az igazi, az objektíve és önmagában érvényes, és hogy a rajta kívüli világkoncepciók a való világ szubjektív hamisítványai, e világra jellemző hamis előítéletek és téves tradíciók. A posztmodern gondolkodás számára, mely a nagy narratívák végét és az univerzalisztikus nézőpont lehetetlenségét hirdeti, ez az elképzelés naivnak tűnik.

A hermeneutika ugyancsak előnyben részesíti a decentralizált tudást, tiszteletben tartja, hogy az emberek a világgal saját tapasztalatuk redukálhatatlan perspektívájából foglalkoznak. Előnyben részesíti a partikuláris tudásmódokat, melyeket az egyének szubjektív pozíciói definiálnak, ez utóbbiak pedig csoporthoz kötöttségének, történeti, társadalmi és kulturális meghatározottságának, illetve egyéni élettörténetének, döntéseinek, érdeklődésének következményei. E gondolkodás jellegzetessége inkább a világkoncepciók pluralitásába és relativitásába vetett hit és az a meggyőződés, hogy egyik világnézet sem jelentheti ki magáról, hogy közelebb állna valamiféle végleges igazsághoz, mint a többi.

Nem nevezhetők ezek a különböző világkoncepciók szub-univerzumnak, mert nem a sajátos realitást konstituáló tárgyak valamely ontologikus struktúrája határozza meg létüket, hanem csak eltérő jelentéstartományok, amelyek a differenciálódott társadalmi tudáskészlet miatt a világerzékelést és az értelemadást eltérő módon teszik lehetővé azok számára, akiknek mindennapi életét meghatározzák. Minden ilyen jelentéstartomány rendelkezik a tapasztalatok – ebben a világban jellemző – konzisztenciájával, mely csak a jelentéstartomány határain belül jellemzi a tapasztalatot. A határon túli egyéb jelentéstartományoktól megkülönbözteti a közös tapasztalatok differenciált tára, az epokhéval illetett tárgyak köre, a szocialitás formája, az a narratív stílus, mely keretbe foglalja az együtt élők közös világát, az időperspektíva, a tapasztalásforma. Ezért nem redukálható e jelentéstartományok pluralitása, de az egymásra utaló horizontok alapján megközelíthető, ha megvan a kellő elhatározás. A differenciálódott világkoncepciók között ugyanis nincs mereven rögzített határvonal. Zárt világkoncepció és zárt társadalom nem létezik – a különböző társadalmi csoportokat körülvevő különböző világok számtalan szállal kapcsolódnak össze. Ez az individuumok számára azt jelenti, hogy észleleti horizontjukat kiterjeszhetik saját világuk határain túlra, gazdagítva az idegen tapasztalatok interpretálásával saját tapasztalataik tárát és ezzel saját hagyományukat.

Mik a jellegzetességei egy idegen tradíció megértésére törekvő társadalomtudománynak?

Sok társadalomtudományi iskola – nevezhetjük ezeket pozitivistának vagy nomotetikusként – osztja azt a nézetet, hogy a társadalomtudomány célja transzhistorikus és transzkulturális társadalmi törvények megalapozása, melyek alkalmazhatók minden történelemre és minden társadalomra, illetve hogy lehetséges a világra preszuppozíciók, előítéletek nélkül reflektálni, filozófiai, teoretikus megfontolások bevonása nélkül. A „té-

nyek” rögzítése révén elérhetőnek véli a „világ lényegének” megfelelő, így mindenki számára belátható magyarázat elérését.

A pozitívista társadalomtudomány célja tehát inkább a magyarázat, mintsem a megértés. Ez a megközelítés ignorálja a társadalmi cselekvés szubjektív elemeit mint irrelevánsakat az általános társadalmi viselkedési törvények keresésére nézve. Ezért a kutatói figyelem a társadalmi jelenségek felszínén megreked olyan evidenciák megállapításában, melyek direkt – nem közvetített – úton felfoghatóak, így formalizálhatóak és redukálhatóak.

A posztmodernitás teóriája és a hermeneutikai iskola visszautasítja a preszuppozíciók nélküli reprezentáció lehetőségét. E nézetek szerint minden tudás történeti és kulturális természeténél fogva kontextualizált. Lényeges ezért annak vizsgálata, hogyan jönnek létre az eltérő világtapasztalatok adott történelmi pillanatban, adott létállapot és kulturális kondíciók keretében. Az embereket, illetve csoportokat jellemző különböző szubjektív pozíciók összemérhetetlenségének elismerése és figyelembevételé jellemzi megközelítésüket.

A posztmodernitás a totalizáló perspektíva explicit elutasítása a történelemre és a társadalomra nézve is, annak elismerése nyomán, hogy mindenkinek joga van narratívát alkotni a világról az individuum vagy a plurális társadalmi csoportok heterogén szubjektivitásainak pozícióiból, de senkinek sincs joga a társadalmi csoportok számára külsődleges – „meta-” – előírásokat szabni. A posztmodern társadalomelméletnek a társadalmi világot társadalmi csoportok multiplex perspektíváiból kell vizsgálnia, oksági prioritásaira nézve is pluralista és antiredukcionista módon, és nem magyarázatra, hanem megértésre kell törekednie. Vagyis nem tekinthet el attól, hogy a tudatos lények által létrehozott társadalmi világban végbemenő emberi cselekvés csak a szubjektív jelentések interpretációjának útján érhető el. (4) A szubjektív jelentés megértése azonban együtt jár a szubjektív jelentés kontextusfüggő voltának elismerésével, így a társadalmi interakciók kiemelkedő fontosságának felismerésével is. A társadalmi interakciók vizsgálata pedig az adott történelmi és kulturális feltételek sajátos minőségeire való reflektálás jelentőségét emeli ki. Ez a reflektív eljárás a konkrét társadalmi csoport rekonstruálásából indul, melyben a cselekvést meghatározó objektív kultúra létrejön, és annak a specifikus szociohistorikus kontextusnak a meghatározását jelenti, mely inspirálja a kulturális javak létrejöttét (milyen tradíció alapján állítja elő és interpretálja az ember a társadalmára jellemző tudáselemeket), s amely értelmet ad azoknak a mindennapi életben. A kultúra hatásának természetét vizsgálva így vezet a kutatás kontextuális megértéshez: a kultúra jelentéséhez adott szociohistorikus körülmények között. A megérteni kívánt társadalmi jelenséget így az adott társadalom konvencióinak és tradíciójának, ismereteinek és intézményeinek mezejébe helyezve teszi megérthetővé, ugyanazon mezőbe helyezve, amely meghatározza a társadalmi cselekvők gondolkodásmódját, s amelyből értelemdási tevékenységük referenciáit merítik – ha jobbra öntudatlanul is. Annak megértése, ami már értelmes – vagyis a társadalomtudományi kutatás –, a társadalmi intézmények magától értetődő voltának bizonyosságon kívül helyezésével, bizonyosságuk „zárójelbe tételével” kezdődik.

Nehézséget jelenthet a társadalmi cselekvés megértésére irányuló hermeneutikai-kontextualista program számára, hogy hogyan határozza meg azt a kontextust, melyen belül a kultúra analízise megtörténik. Más szavakkal: hogyan választja ki a kutatás tárgyára nézve releváns beszámolókat, illetve miképp választja el egy társadalmi cselekvés esetében a tettet attól, amit a cselekvő tenni akart. További probléma, hogy a beszámolók esetében a társadalomtudós meddig tolerálja a differenciákat mint az azonos kultúrán belüli egymást keresztező egyéni célok eltéréseit, a saját megértő intenció segítségére levő partikularitásokat, és mikor zárja ki azokat a közös feltevések tiszta megjelenését garantálандó. Ám a leglényegesebbnek tetsző probléma az, hogy a társadalomtudós az esetek jó részében idegen világkonceptió kulturális mezejében vizsgálódik, ahol természetesen nem rendelkezik azzal a természetes tudással, mint a kultúra „öslakosai”. Ám ez csak akkor lenne valóban akadály, ha a megértő társadalomtudós célja a tanulmányozott kultúra

teljes megismerése lenne. Az igazi cél azonban sokkal inkább annak láthatóvá tétele, ami a kultúrában „öslakos” számára magától értetődő és így láthatatlan. A megértő társadalomtudós tevékenységét a horizontok közelítéseként, az interpretáció folyamata során éppen a „magától értetődésekre” való rácsodálkozásként írhatnánk le.

Ebben az értelemben megoldásul szolgálhat az, hogy a kontextus problémája tág határok között és egyéni módon kezelhetővé vált. A posztmodern elutasítja a nézetet, mely szerint a tudomány csak egy univerzális hangon szólaltatható meg. Detotalizáló hangja legitimálja az eddigi kívülállók bevonását a tudományos diskurzusba. Teret kaphat így a pozitivista metodológiától érintetlenül hagyott emberi tapasztalat saját narratív gyakorlatának keretében. Az individuumok világleírása, akár művészi formában is, a társadalom életéről való beszéd adekvát formájává válik. (5) Sajátos tudományos kommunikáció jöhet létre: olyan kommunikáció, melynek alapfeltétele a nyitott viszonyulás mások eredményei iránt azért, hogy mások eredményeinek megközelítésével saját tudásunkat színesíteni-gazdagítani legyünk képesek. Ennek a kommunikációnak jellegzetessége az eredmények olyan formában való előtárása, mely lehetővé teszi az interpretatív megközelítést, és feltételezi azt, hogy a cél nem a többiek meggyőzése – ezzel a diskurzus lezárása –, hanem a saját interpretáció felkínálása további interpretációk tárgyául, ezzel éppen a diskurzus színesítése-frissítése. Megszólalni az ilyen tudományos diskurzusban annak

---

A tudásátadásnak, az iskolának a vizsgálatokor a tradíció textualizált tartalmain kívül fontos annak vizsgálata, hogyan megy végbe az életvilágon belül a cselekvés, a kommunikáció, hogyan határozza meg egy adott tradíció intézményrendszere a mindennapi cselekvések folyamatát.

---

a szándéknak a kifejeződését jelenti, hogy a megszólaló hozzá kíván járulni ahhoz, hogy a többi résztvevő képes legyen saját tudását új perspektívák és interpretációk alapján újragondolni és gazdagítani. Ez a diskurzus éppen sokszínűsége, frissessége és eredetisége miatt hatékony: résztvevői minden megszólaló aktusából profitálhatnak, de minden résztvevő a maga módján profitál és a maga módján színesíti a diskurzust.

*

A társadalomtudományi kutatás területén mind a kérdésessé váló terület, mind a kutatási folyamat (és természetesen annak eredménye) sajátágos.

A hermeneutika vizsgálódási területe az életvilág lehet, melyben az egyén lehetőségekre tesz szert, és azokat, illetve önmagát egyaránt megértve beteljesíti és továbbfejleszti a lehetőségeit, vagyis a társadalmi tudás az értelemadás tevékenységének lehetőségfeltétele lesz. A társadalmi tudás szociálfenomenológiai szempontból leglényegesebb összetevője az intézményes cselekvések objektívált értelemeinek rendszere. Az intézményes cselekvések a mindennapi élet lezajlását segítik, jelenségei a társadalmi világot alkotó egyének által és azok számára megnyilvánuló jelenségek. A társadalmi cselekvők intenciói, illetve értelemadási tevékenységük hozza létre e sajátos jelentésteliséget. A mindennapi világ társadalmi cselekvői szándékoltan cselekszenek, így cselekedetüknek értelmet adnak, ugyanakkor a cselekvések megfigyelői a megfigyelt cselekvést szintén értelmezik. Ez lehetővé teszi, hogy reflektáljunk az életvilágok így létrejött értelemteli struktúrájára. A rejtett magától értetődések vizsgálata segít kibontani a mindennapok elfedettségből azt a tudásstruktúrát, a társadalmi tudást, mely meghatározza az egyének létét s megadja a választ Schütz kérdésére.

Ha fentebb azt mondtuk, hogy az intézményes viselkedés kialakítása – mint a társadalmi tudás – kapcsolatban áll a jelentésadással mint a rendszerezés és legitimálás eszközzel, akkor azt is kijelenthetjük, hogy végeredményben a társadalmi tudás hívja életre a narrativitást – megmagyarázandó, történetbe foglalandó faktumként lépve szembe a tár-

sadalmat alkotó egyénekkal. Más szavakkal: „a narrativitás – a tényszerű elbeszélés mindenképpen, ám meglehet, hogy a képzeletbeli történetek elmondása is – közvetlen kapcsolatban van a valóság moralizálásával – ha nem éppen annak egy funkciója –, vagyis azzal a vágygal, hogy azonosítsuk a társadalmi rendet a valósággal, amely az általunk elképzelhető moralitás egyetlen formája.” (White, 1997) Így a narratíva egy általános emberi kérdés kihívására adott válaszként értelmezhető: a tudás elmondássá formálásaként, melyben a tapasztalat úgy alakítható, hogy megfeleljen a jelentés struktúrájának. Ha nem is vagyunk képesek hiánytalanul megérteni idegen kultúrák jelentésstruktúráit, megérthetjük egymás történeteit – mondja *Hayden White Roland Barthes* gondolatait elemezve. A narratíva természetes emberi közeg, olyan kód, mely biztosítja a transzkulturális üzenetek szabad áramlását, mely a tapasztalat és a nyelvi reprezentáció között a tapasztalatok közvetlen másolatának és a jelentésnek folyamatos transzformációját változtatja meg. A narrativitásnak ez a felfogása felbátorít eltérő kultúrák narrációinak tanulmányozására és arra, hogy ha nagy narratívát nem alkothatunk is, minden kultúra alkossa meg saját kis narratíváját a világról és minden egyén alkossa meg saját narratíváját a kultúráról – a megérthetővé válás reményével.

Az életvilág intézménystruktúrájának, így például a tudásátadásnak, az iskolának a vizsgálatok a tradíció textualizált tartalmain kívül fontos annak vizsgálata, hogyan megy végbe az életvilágon belül a cselekvés, a kommunikáció, hogyan határozza meg egy adott tradíció intézményrendszere (6) a mindennapi cselekvések folyamatát. Különös jellegzetessége az iskolai életvilágnak, hogy benne igen nagy jelentőségre tesznek szert az alkalmazott tradíció azon elemei, melyek a közvetítendő szövegen (tudáson, ismereten) kívül állnak, s melyek a szövegrendeződéssel szemben ellenállást fejtenek ki. Gadamer a következőképpen osztályozza ezen elemeket:

- Antitextusok: a beszéd olyan formái, melyekben a beszédszituáció a meghatározó.
- Pszeidotextusok: beszéd- (és írás-) gyakorlat, melynek elemei nagy számban nem az értelemközvetítés részeként, hanem töltelékanyagként jelennek meg a szövegfolyamban.
- Pretextusok: minden olyan kommunikatív aktus, amelynek megértése nem az értelem bennük intencionált továbbításában teljesedik be, hanem benne valami rajta túli, valami elleplezett fejeződik ki. Az, amiről szól, pusztán az igazi értelmet leplezi el.

A hermeneutikai megértés eredményeként kialakuló praktikus tudást a gyakorlati tudás arisztotelészi (7) meghatározása alapján világítja meg Gadamer. Ezek szerint ez a gyakorlati tudás: reflexív, vagyis önmaga tudása is; bensővé tett, vagyis a személyiségstruktúrába épült; globális, vagyis nem partikuláris célokra vonatkozik: életforma. A hermeneutikai vizsgálatot így nem érheti az a vád, hogy a fennálló pusztán interpretálásaként megreked a dolgok leírásában. Éppen ellenkezőleg, lényegénél fogva a praxisra irányul, amennyiben a hermeneutikai vizsgálat eredménye végső soron a tradíció átalakulása, színesedése lesz, mely az életvilág, a mindennapi élet egészére alapvető fontosságú hatással van.

De beszélhetünk-e objektivitásról a hermeneutikai kutatással kapcsolatban? Nyilvánvalóan nem használható a természettudományok objektivitás-fogalma. A társadalmi jelenségek ugyanis lényegesen különböznek a természeti tényektől. Előbbiek nem létezhetnek a cselekvő és értelmező szubjektum nélkül. A társadalmi cselekvés jelenségei értelmet nyerve csak egy olyan szubjektumban válnak létezővé, amelyik maga is részese a társadalmi világnak. A pozitivisták kutatás nélkül feltételezi elméletalkotása során az életvilág strukturáltságát, hogy képes lenne kérdésessé tenni azt. Összekeverve interpretálható jelenségeket a megmérhetővé tárgyiasuló tényekkel, az empirikus kutatás ezen megkérdőjelezetlen területen belül marad – pedig a feladat éppen ezen tudás megértése, a mindennapi élet jelentésadási folyamatainak tematizálása.

Többször hangsúlyoztuk: a tradíción alapuló interpretáció differenciák forrása, a jelentés csak adott interpretáló szubjektum számára érvényes. A társadalmi jelenségek sokoldalúak és komplexek – különböző tradíciókból eredő különböző kérdéseknek vethetők alá.

Most azonban azt is ki kell jelentenünk, hogy a jelentésadás nem a pusztán önkényen alapul – az interpretátor felelősséggel tartozik interpretációját lehetővé tevő tradíciójának. A felvetődő kérdések nem szubjektívek: nem az interpretáló individuumban partikuláris szeszélyéből fakadnak, hanem magából a tradícióból. Mivel a jelenség komplexitásából eredően különböző értelmezési aspektusokat kínál, vagyis különböző irányokban tehet szert jelentésre, minden értelmező szert tehet tradíciójából fakadó motívumának megfelelően arra a kérdésfeltevésre, melyből a jelenség éppen számára értelmezhető. Ha az interpretációt ezek alapján módszeresen végzik, az ismeret objektív lesz.

Egy ilyen társadalomtudományos diskurzus feljogosít bennünket arra, hogy – Heller Ágnes gondolatával (Heller, 1997) – abban reménykedjünk, nem kell lemondanunk a bizonyosság kereséséről, még ha lemondunk is az örök Igazság bizonyosságának kereséséről, illetve ha a hangsúlyt egyre inkább magára a keresésre helyezzük is.

Jegyzet

(1) Ezek az egyéni különbségek megkönnyíthetik, de meg is nehezíthetik az egyén társadalmi életét. Eredményezhetnek kiugró teljesítményeket, melyeket a közösség nagyra értékeli, de eredményezhetnek olyan magatartást is, melyet a többség deviánsnak tart és szankcionál.

(2) Az idegen világkoncepció világában épp ez a megszokott működés hiányzik. Az elvárások rendre csalódáshoz vezetnek, az idegen világkoncepció ismerői különös és titokzatos szabályokhoz alkalmazkodva vezetnek életüket. (Schütz, 1944)

(3) Ha ismerős kultúrákat idegenként teszünk vizsgálatunk tárgyává, a megértést a mindennapi élet tudomány-előtti gyakorlatából a reflektált eljárások szintjére emelhetjük.

(4) Elsősorban ezért gondolom, hogy ha a tudás nem abszolút, hanem szociohistorikus folyamat által meghatározott, és ha a társadalmi csoportok egyszerre tartalmaznak eltérő világnézeteket, a fenomenológiai alapozású szociológia tudja kezelni a fragmentációt és így a posztmodern világ kihívásait.

(5) Ezzel kiszélesedik az a terület, ami szociológiának számít, s ez veszélyeztetheti a hagyományos értelemben felfogott termékeny diszciplináris identitást és a működő professzionális munkamegosztást – ismeri el Ben Agger. (Agger, 1983)

(6) Az „intézmény” fogalmat a szó kiterjesztett tudásszociológiai értelmében használom. (Berger – Luckmann, 1998)

(7) Nikomachoszi etika VI. 3–10.

Irodalom

Berger – Luckmann (1998): *A valóság társadalmi felépítése*. Jászóvege, Budapest.

Gadamer, H.-G. (1984): *Igazság és módszer*. Budapest.

Habermas, Jürgen (1984): *A társadalomtudományok logikája*. Atlantisz, Budapest.

Heller Ágnes (1997): *A társadalomtudományok hermeneutikája*. In: Heller Ágnes: *Életképes-e a modernitás?* Latin Betűk, Budapest.

Landgrebe, Ludvig (1940): *The World as a Phenomenological Problem*. *Philosophy and Phenomenological Research*, 1. Issue 1. 38–58.

Grathoff, Richard (1989, szerk.): *Philosophers in Exile (The Correspondence of Alfred Schutz and Aron Gurwitsch, 1939 – 1959)*. Indiana University Press.

Schütz, Alfred (1945): *On Multiple Realities*. *Philosophy and Phenomenological Research*, 5. Issue 4. 533–576.

Schütz, Alfred (1944): *The Stranger: An Essay in Social Psychology*. *American Journal of Sociology*, 49. Issue 6. 499–507.

White, Hayden (1997): *A történelem terhe*. Osiris – Gondolat, Budapest.